

РОЛЬ ВИБОРІВ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПАДІННІ АВТОРИТАРНИХ РЕЖИМІВ

Дана оцінка ролі і значення виборів і політичних партій в реформуванні авторитарних режимів з точки зору інституціонального підходу.

Ключові слова: авторитаризм, лібералізація, демократизація, вибори, політична партія.

Дана оценка роли и значения выборов и политических партий в реформировании авторитарных режимов с точки зрения институционального подхода.

Ключевые слова: авторитаризм, либерализация, демократизация, выборы, политическая партия.

The author has proposed evaluation the role and impact of elections and political parties on reform of authoritarian regimes from the point of view of the institutional approach.

Key words: authoritarianism, liberalization, democratization, elections, political party.

Наприкінці ХХ століття більшість авторитарних режимів успішно застосували практику часткової політичної лібералізації, яка передбачає зняття окремих обмежень на діяльність громадян та опозиційних організацій. Однак у багатьох випадках лібералізація не завжди веде до демократизації: режимам, які допустили опозиційні рухи до участі у виборах, вдається уникнути зміни правлячої партії або ж не допустити проведення чесних і відкритих виборів, які б загрожували їх подальшому контролю над країною. Проаналізувавши досвід країн третьої хвилі демократизації та ситуацію в колишніх соціалістичних країнах, можна говорити про те, що вибори сприяли руйнуванню деяких старих норм поведінки, але не мали жодного впливу на основоположні принципи існування авторитарних і тоталітарних режимів.

Єдиної думки серед політологів щодо важливості виборів для діяльності політичного режиму не існує. Ще на початку зародження сучасних демократичних держав А. де Токвіль та А. Гелман зробили два суперечливі висновки щодо небезпеки політичних реформ для авторитарних режимів. На думку А. де Токвіля, з моменту прийняття рішення про реформи можна починати відлік останніх днів перебування при владі диктатора: «Досвід вчить нас, що найнебезпечніший момент для поганого уряду настає тоді, коли він намагається покращити себе»¹.

В свою чергу А. Гелман вважав, що послаблення у політичній сфері дає змогу діючим лідерам обманувати і відволікати увагу свої опонентів. «Лібе-

ралізація – це розкритий кулак, але рука залишається тою ж самою і у будь-який момент вона знову може бути стиснена у кулак»².

Наслідуючи А. де Токвіля, багато дослідників розглядають включення опозиції в політичний процес через проведення контрольованих виборів як крок до подальших змін у напрямку демократизації. У фундаментальному дослідженні причин краху авторитаризму Дж. О'Доннелл та Ф. Шміттер твердять, що після Другої світової війни авторитарні лідери «могли виправдовувати себе у політичних поняттях лише як перехідну владу»³. Аналогічно Дж. ДіПалма писав, що «диктаторство не витримує випробування часом»⁴, а А. Пшеворскі стверджував, що «лібералізація сама по собі є нестабільною»⁵.

Зважаючи на живучість і небажання багатьох автократичних режимів переходити до демократії, ці твердження переоцінюють загрозу, яку несуть вибори лідерам цих режимів. Досвід проведення виборів у колишніх радянських республіках свідчить, що цей інструмент демократизації успішно використовується для досягнення двох цілей: отримання потрібного результату, який не загрожує панівному становищу правлячої політичної еліти, і часткового задоволення вимог міжнародного співтовариства, яке наполягає на демократизації країни.

Порівняння виборів з «розкритим кулаком» знаходять своє відображення у низці праць, автори яких розглядають вибори не лише як властиву рису авторитаризму, а й навіть як інструмент, який дає змогу зміцнити владу диктатора і продовжити термін перебування авторитарних лідерів на чолі держави. Тобто правильніше було б розглядати вибори не як початок ланцюгової реакції, яка у кінцевому підсумку приведе до зміни політичного режиму, а лише як клапан для зниження рівня невдоволення, яке накопичилось у суспільстві і за рахунок якого й існує опозиція.

Як правило, більшість авторитарних лідерів розглядають вибори як своєрідний механізм контролю за суспільством та опозицією. Хоча в окремих випадках опозиції вдається скористатися цим механізмом для підризу основ існуючого режиму. Прикладом цього є невдала спроба «революції тюльпанів» у Киргизії на початку 2005 р.

Багатопартійні вибори в авторитарних режимах не слід розглядати як своєрідний крок до повної демократизації, а як один з останніх етапів у тривалому політичному процесі, що може привести як до тривалого авторитаризму, так і до створення можливостей для подальшої демократизації. Якщо в ході виборів опозиції вдається перемогти, то вона запускає процес руйнування автократичного режиму. В цьому сенсі результати виборів в авторитарній країні швидше зміцнюють владу лідера, ніж допускають до процесу прийняття рішень нових учасників.

Маніпулятивні вибори самі по собі не означають змін, однак вони свідчать про наявність досить високого рівня конкуренції між основними владними угрупованнями. Незважаючи на умови їх проведення (штучне обмеження кількості учасників, створення перешкод для агітаційної кампанії опозиційних лідерів, непрозорий підрахунок голосів тощо), вибори в авторитарних режимах дають відомості про правлячий клас, їх опонентів та підтримку конкуруючих груп населенням країни.

Оскільки вибори в авторитарних режимах іноді виливаються у масові заворушення, гострі публічні дискусії між опозиційними політичними групами, тому вони дають змогу оцінити реальний розподіл влади між учасниками правлячої коаліції та опозиційними силами, навіть якщо ці вибори є корумпованими і влада відкрито втручається в їх перебіг. По-перше, якщо опозиційні кандидати отримують перемогу на виборах, то в подальшому вони зможуть домогтися зняття існуючих обмежень на політичну діяльність, сприяючи прогресу у переході на демократичні принципи побудови державної влади. По-друге, вибори забезпечують інформацією про контроль диктатора над впливовими елітами, які підтримують його шляхом застосування різноманітних виборчих маніпуляцій, які гарантують отримання потрібного результату; як правило, це переобрання представників правлячої політичної сили.

Виборчі перемоги диктаторів можливі лише за умови об'єднання зусиль усіх впливових груп для протидії опозиційним силам, а невдачі є результатом відсутності єдиної позиції у домінуючій верхівці. Тобто вибори в авторитарних режимах радше дають уявлення про реальну ситуацію в країні, домінуючі політичні тенденції, а не сприяють розвитку вже існуючих процесів чи зародженню нових. Такий підхід відрізняється від традиційного підходу до демократизації і спрощеного розуміння виборчого процесу.

Відповідь на запитання, що виступає рушієм політичних змін в авторитарних режимах, слід шукати у політичних інститутах. Політичні інститути управляють взаємодією між індивідами та групами, вони встановлюють «правила гри». У країнах, що розвиваються, ці правила встановлюються в організаціях, які складаються з членів, які мають певні соціальні зв'язки. Відповідно такі утворення як політичні партії можна розглядати одночасно і як інститути, і як організації. Дослідження інститутів дає змогу зрозуміти суть поведінки політичних акторів та оцінити їх ефективність у досягненні поставлених цілей. Ігноруючи роль інститутів, ми можемо лише спостерігати за ситуацією і перебігом подій, не розуміючи мотивів їх учасників та причин їхніх успіхів чи невдач. Інститути є особливо важливою понятійною категорією для вивчення політичних режимів, причин їх стійкості і слабкості, які в кінцевому рахунку ведуть до краху авторитаризму.

Розглядаючи процеси, що мають місце в авторитарних режимах, з погляду інститутів, ми можемо зрозуміти політичні обмеження та рушійні мотиви, що визначають поведінку акторів, і наслідки розвитку існуючих політичних тенденцій, в тому числі й результати виборів.

Типовим є уявлення про демократизацію та авторитаризм як процес, очолюваний особами з яскравими лідерськими якостями. Відповідно політичні зміни можна розглядати як сутичку між старим і новим, між хорошими і поганими персонажами. Однак, хоч лідерство по обидва боки барикад відіграє важливу роль у визначенні того, коли і як буде реформовано режим, правлячі кола та опозиція діють у певних рамках політичного процесу, які були встановлені ще до їх приходу у політику.

Історія, організаційні мережі, економічні ресурси та ідеологія – це лише деякі з чинників, які визначають, чому, як і наскільки результативно актори здійснюватимуть зміни або ж будуть їм опиратися. Детальнішого аналізу у

цьому контексті заслуговують політичні партії, які об'єднують членів з різними інтересами і прагнуть контролювати уряд.

Функції політичних партій залежать від політичного режиму, зокрема в умовах авторитарного і тоталітарного правління найважливішим їх завданням є політична мобілізація громадян. Така мобілізація передбачає забезпечення підтримки політичних цілей керівництва країни з боку широких верств населення. Високий рівень участі мас у політиці забезпечується за допомогою ідеологічної обробки населення, маніпулювання суспільною свідомістю, контролем за засобами масової інформації та переслідуванням опозиційних лідерів. У державах, де існує однопартійна система, вибори набувають характеру мобілізації населення радше на підтримку правлячого режиму, ніж на справжню політичну конкуренцію і відбір кандидатів, а найважливішими є інтеграційна та мобілізаційна функції⁶.

Для розуміння того, як політичні партії стабілізують авторитарні режими, слід розглянути відносини між ключовими гравцями партії. Навіть якщо на вершині державної влади стоїть одна людина, вона не може правити одноосібно, оскільки залежить від підтримки з боку еліти. Саме еліта визначає національний порядок денний, а її представники мають значний вплив на політичну систему країни⁷.

Представники еліти мають необмежений доступ до людей, які приймають рішення у всіх сферах суспільного життя, в той час як опозиційні лідери можуть бути популярними серед населення, але позбавленими виходу на представників державного апарату.

Хоча еліта посідає досить привілейоване становище, вона не може діяти незалежно. Навпаки, її впливовість значною мірою залежить від підтримки ширших соціальних груп. Якщо еліти ставлять своїх представників, ресурси і навички на службу режиму, вони стають ще більш залежними від підтримки, яку вони мають серед інших соціальних утворень, члени яких поділяють їх ідеологію чи інтереси. Оскільки еліти пов'язані із цими групами, соціальна підтримка слугує своєрідним обмеженням для їх діяльності. Позиція окремих лідерів еліти може породити конфлікт із представниками груп підтримки. Наприклад, підприємець, який прагне раціоналізувати бюрократію, може піти на конфлікт із державним службовцем, який виступає від імені численної армії чиновників.

З точки зору взаємодії всередині еліти, політичні партії мають критичний вплив на поведінку еліти, оскільки у випадку конфлікту вони можуть виступити посередником і запропонувати взаємовигідне рішення, нейтралізуючи природну індивідуальну ненадійність членів та заспокоюючи страхи щодо можливого тривалого перебування у невідгданому становищі. Партія створює механізм для вироблення спільного порядку денного, розширює часові горизонти, в рамках яких лідери оцінюють можливі здобутки і втрати. Еліти можуть формувати свою поведінку виходячи з перспективи середньо- і довгострокових вигод, ігноруючи можливі невдачі у короткостроковій перспективі. Крім того, самі еліти зацікавлені у нормальному функціонуванні політичних партій як механізму прийняття узгоджених рішень, руйнування якого загрожує їхньому статусу, втратою життєво важливого впливу на розвиток режиму.

Таким чином, правлячі політичні партії розв'язують конфлікти, задовольняючи усіх учасників. Навіть якщо методи діяльності політичної партії залежать від особи лідера, а не від уподобань її членів, вона дає, проте, можливість задоволення індивідуальних амбіцій в рамках загальноприйнятих правил. Члени партії можуть конфліктувати між собою у перші роки формування організації, але після її інституціоналізації і структуризації вона стає все стабільнішою. У цьому контексті перспективи партійної кар'єри виглядають привабливішими, оскільки не залежать від конфліктів, які можуть виникнути у певний період часу з іншими акторами. Таким чином, політична партія продукує стимули для довготривалої лояльності серед своїх членів. Якщо ж інтереси членів починають конфліктувати, то партійне керівництво може розглянути можливість поступового примирення конкуруючих фракцій, пообіцявши їм вигоду у майбутньому в обмін на поступки тепер. Для авторитарного режиму результатом існування таких узгоджувальних механізмів всередині політичних партій є гарантування тривалого співіснування найвпливовіших членів та підтримка політичної стабільності.

Такий підхід до зародження правлячих партій та політичних коаліцій включає поведінку еліт в інституційний контекст, який, в свою чергу, формує преференції і впливає на вибір рішення. Визначивши роль правлячих партій для підтримки коаліцій серед, на перший погляд, несумісних еліт, легко пояснити те, як відсутність такої організації може прискорити, але не гарантувати зміну режиму і демократизацію. Коли політичні партії перебувають у занепаді або ж зникають, конфлікти всередині еліт нарастають, а лідери різних фракцій все більше поляризуються у своїх поглядах. Керуючись перодовсім прагматичними міркуваннями, політики-кар'єристи припиняють співпрацю з режимом і переходять на бік опозиції. Таким чином, колишні прихильники режиму стають реформаторами з примусу. Граючи класичну роль активних і публічних поміркованих критиків режиму, такі відступники стають ядрами, навколо яких формується опозиційний рух, а сам перехід колишніх прихильників авторитаризму в опозицію створює структурну можливість для демократизації. З цього погляду стратегії та рішення антирежимної коаліції визначальним чином впливають на те, зможе режим вистояти чи зазнає краху. В цьому випадку вибори або ж масові протести є лише свідченням того, що політичний процес у своєму розвитку досяг кульмінаційної точки, в якій інституційні змінні визначатимуть наступний розвиток подій.

1. *Tocqueville A.* The Old Regime and the French Revolution. – N.Y., 1955, p. 176–177.
2. Див. *Brzezinski Z.* The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. – N.Y., 1989, p. 45–46. 3. *O'Donnell G., Schmitter P.* Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore, 1986, p. 15. 4. *DiPalma G.* To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions. – Berkeley, 1990, p. 33.
5. *Przeworski A.* Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. – N.Y., 1991, p. 58. 6. *Шведа Ю. П.* Теорія політичних партій і партійних систем. – Л., 2004. – С. 487. 7. *Burton M., Gunther R., Higley J.* Introduction: Elite Transformations and Democratic Regimes / In J. Higley, R. Gunther (eds.) Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe. – N.Y., 1992, p. 8.